

**ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРИЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

DOI 10.33930/ed.2019.5007.50(7-9)-1
УДК 130.2:316.28:008

**ВЕРБАЛЬНА І НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТРАНСЛЯЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНИХ СМИСЛІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СИНТЕЗАХ (НА МАТЕРІАЛІ
СЛОБОЖАНЩИНИ ХІХ СТ.)**

VERBAL AND NON-VERBAL COMMUNICATION AS A WAY OF TRANSMITTING NATIONAL
MEANINGS IN SOCIO-CULTURAL SYNTHESSES (BASED ON THE MATERIAL OF NINETEENTH-
CENTURY SLOBOZHANS)

Л. М. Панченко
Н. В. Радіонова

Актуальність теми дослідження. Інформаційний світ, представляє собою динамічну комбінацію інформаційно-комунікативних та цифрових технологій, опанування яких вимагає від людини нових “образів дії”. Філософська комунікація, синтетично поєднуючи вербальну та невербальну комунікацію, визначає алгоритм та селекцію смислів, визначає вектор самоствердження людини у соціокультурному просторі.

Постановка проблеми. Філософська комунікація задає світоглядні орієнтири, виконує терапевтичну і просвітницьку функції. Особливо важливим є звернення до функціонального потенціалу філософської комунікації тоді, коли мова йде про визначення та збереження національних смислів в контексті сучасних завдань національно-патріотичного виховання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичні репрезентації невербальної комунікації в культурному й освітньому просторі розроблені у працях Т. Космеди, Т. Осіпової, В. Сліпецької. Філософська комунікація на теоретичному рівні розглядалася у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, В. Гьосле, А. Єрмоленка, Л. Ситниченко К. Ясперса.

Постановка завдання. Виявлення функціонального діапазону філософської комунікації, з урахуванням можливості її ретрансляції засобами вербальної і невербальної комунікації, національних смислів у соціокультурних синтесах.

Виклад основного матеріалу. Історична фактичність та історичні семантики, політично і адміністративно оформленої, так званої “великої імперської культури”, маркуючи політичні кордони, наче єдиного соціокультурного простору царської Росії, у парадоксальний спосіб спричинили патріотичний флешмоб у конструктах історичної пам’яті українського народу. Велику роль у духовному пробудженні української нації, відіграла філософська комунікація. Специфіка тогочасних комунікативних процесів у просторі повсякденного буття визначалося як етнічною, національною та конфесійною строкатістю місцевого населення, так і накладанням освітніх і культурних смислів Просвітництва. Трансляцію національних смислів у соціокультурних синтесах, до яких належать інновації спричиненні “Книжковим світом” – громадянські осередки, місцевий

Urgency of the research. The information world is a dynamic combination of information, communication, and digital technologies, mastery of which requires new “actions”. The algorithm and selection of meanings are determined by philosophical communication, which synthetically combines verbal and non-verbal communication.

Target setting. Philosophical communication sets worldview guidelines, performing therapeutic and educational functions. Turning to the functional potential of philosophical communication is especially important when defining and preserving national meanings in the context of modern tasks of national-patriotic education in Ukraine.

Actual scientific researches and issues analysis. Practical representations of non-verbal communication in the cultural and educational space are developed in the works of T. Kosmeda, T. Osipova, and V. Slipetska. Philosophical communication at the theoretical level was considered in foreign and domestic studies by K.-O. Apel, Y. Habermas, V. Goesle, A. Yermolenko, L. Sytnychenko and K. Jaspers.

The research objective. The objective is to identify the functional range of philosophical communication, considering the possibility of it retransmission by means of verbal and non-verbal communication of national meanings in socio-cultural syntheses.

The statement of basic materials. The historical factuality and semantics of the politically and administratively organized “great imperial culture”, which marked the political boundaries of the unified socio-cultural space of Tsarist Russia, paradoxically triggered a patriotic response within the historical memory structures of the Ukrainian people. Philosophical communication played a significant role in the spiritual awakening of the Ukrainian nation. The specificity of contemporary communicative processes in everyday life was shaped by the ethnic, national, and confessional diversity of the local population, along with the imposition of educational and cultural meanings from the Enlightenment. The translation of national meanings into socio-cultural syntagms, including innovations such as civic centers, local theater, and journalism

театр, публіцистика та ін., здійснювала філософська комунікація засобами вербальної і невербальної комунікації.

Висновки. У часи екзистенційних викликів і загроз існуванню національної держави, філософська комунікація генерує трансісторичні смисли національно-патріотичного виховання. Локальний досвід збереження національної ідентичності та боротьби за свободу, в умовах жорсткого контролю з боку царського уряду, набутий на Слобожанщині XIX ст. проявився в ідентях сучасного українця.

Ключові слова: освіта, культура, життєтворчість, вербальна і невербальна комунікація, політичні і культурні кордони, ідентичність, патріотизм.

brought about by the “Book World”, was achieved through philosophical communication using verbal and non-verbal means.

Conclusions. In times of existential challenges and threats to the existence of the national state, philosophical communication generates transhistorical meanings of national-patriotic education. The local experience of preserving national identity and fighting for freedom, acquired under strict control by the Tsarist government in the Slobozhan region in the 19th century, is reflected in the identities of modern Ukrainians.

Keywords: Education, culture, creativity, verbal and non-verbal communication, political and cultural boundaries, identity, patriotism.

Актуальність теми дослідження. Структурування культурно-освітнього простору постіндустріального суспільства все більше визначається віртуалізацією, через це інформаційні технології, інтернет, мобільна комунікація сприймаються як універсальний інструментарій, провокуючи як міфи про “цифровий культурно-освітній простір” як автономний полікультурний і освітній ресурс, так і його редукцію до дидактичного кластеру. По суті, сама назва “інформаційний культурно-освітній простір” є радше метафорою. Фактично ж відбувається ущільнення інформаційного і культурно-освітнього просторів, завдяки появі нових технологій передачі “тексту”, які дозволяють лаконічно поєднати вербальні й невербальні засоби комунікації. Безперечно, ці технології значно прискорюють тиражування інформації, але водночас вимагають від людини вміння розрізняти і відділяти ключові повідомлення від “інформаційного сміття”, принаймні на трьох рівнях сприйняття інформації (мова культури, мова тіла, культура зображення). Зазвичай освіта та культурний сектор відповідають за набуття людиною комунікаційної компетентності у розумінні політичних, культурних та технологічних реалій. Однак, інформаційний світ, в координатах якого констатується культурно-освітній простір сучасного суспільства, представляє собою динамічну комбінацію інформаційно-комунікативних та цифрових технологій, опанування яких вимагає від людини нових “образів дії”. Цими міркуваннями обумовлено звернення до історичного досвіду структурування культурно-освітнього простору на Слобожанщині XIX ст., де алгоритм “образу дії” та селекцію смислів визначала філософська комунікація.

Постановка проблеми. Оскільки підвалини будь-якої спільноти становлять освіта та національна культура, то “прочитання” історично пережитого досвіду соціалізації та суб’єктивації громадянина, з акцентом на ролі філософської комунікації як способу трансляції національних смислів, дозволить визначити вектори “образу дії” сучасної людини у ситуації невизначеності та невпевненості в майбутньому. Варто зазначити, що саме філософська комунікація задає світоглядні орієнтири, виконує терапевтичну і просвітницьку функції. Особливо важливим є звернення до функціонального потенціалу філософської комунікації тоді, коли мова йде про визначення та збереження національних смислів в контексті сучасних завдань національно-патріотичного виховання в Україні. У зв’язку з чим постає питання: як в умовах тотального контролю можлива філософська комунікація. Пошук відповіді розширює дослідницьку оптику, потребує конкретизації у ракурсі – як можлива невербальна аргументація та які саме культурні техніки вона активує у соціокультурних синтезах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичні репрезентації невербальної комунікації в культурному й освітньому просторі розроблені у працях Т. Космеди, Т. Осіпової, В. Сліпецької. Філософська комунікація на теоретичному рівні розглядалася у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, В. Гьосле, А. Єрмоленка, Л. Ситниченко К. Ясперса. Проблема національно-культурної ідентичності, політичних кордонів та визначення підвалин громадянського виховання здійснено у працях Є. Бистрицького, О. Білого, П. Гілена, Т. Ляйстера, В. Крюгера, С. Пролєєва, Р. Зимовця та інших.

Постановка завдання. Пропонується здійснити філософсько-освітню рефлексію тенденцій трансформації повсякденного простору тогочасної Слобожанщини та його структурування в освітньо-культурний, крізь призму розуміння вербальної і невербальної комунікації. Основним завданням є виявлення функціонального діапазону філософської комунікації, з урахуванням можливості її ретрансляції національних смислів у соціокультурних синтезах, засобами вербальної і невербальної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час перебування української культури за лаштунками російської імперії, у вирі пропаганди панівних “цінностей” царського уряду, який

послідовно й вкрай жорстоко здійснював політику русифікації, спрямовану на знищення духу українства: від заборони функціонування української мови у школах, театрах, періодичних виданнях – до фізичної розправи над відомими українськими діячами та агресивного знищення інтелектуальної культури та державності, позбавлення права на етнічну самобутність та свободу, безперечно, позначилися на національній свідомості українців. Дослухаючись до цілком слушного висновку В. Андрущенка, що найбільшим злочином, скоєним російською імперією проти України є знищення козацтва [1, с. 171], варто додати, що долаючи часові пласти, бойовий настрій козацтва відродився в українських війнах, які самовіддано боронять Батьківщину, здійснюючи протистояння російській військовій агресії.

Найбільш вражає то, що історична фактичність та історичні семантики, політично і адміністративно оформленої, так званої “великої імперської культури”, маркуючи політичні кордони, наче єдиного соціокультурного простору царської Росії, у парадоксальний спосіб спричинили патріотичний флешмоб у конструктах історичної пам’яті українського народу. Завершення його відбулося тріумфальним вигнанням духів імперського і радянського минулого, зафіксоване у таких формах невербальної комунікації як алегорична і театральна фотографія та відеоарт [7, с. 203]. Також, пережитий історичний досвід закріплюється у моделях “пригадування майбутнього” (Р. Козеллек) завдяки спільним ментальним смислам, або “репертуаром знаків” (Р. Лерман) національної культури.

Національна культура – це спільний простір і спільний ресурс, що відтворює часову неперервність у моменті переходу між минулим і майбутнім культурних досягнень народу, в якому й завдяки якому відбувається соціалізація індивіда. Інакше кажучи, культура спадщина це резервуар смислів перервних і неперервних, конструктивних і деконструктивних, фактичних і контрфактичних, наявних і уявних, тих які варто “пригадати” і тих які краще назавжди “забути”. Прочитання, тлумачення та розуміння цих смислів у сучасних соціокультурних контекстах ускладняється в силу віддаленості у часі, наявністю “білих плям” та в силу власного невігластва. Сучасна людина, переважно зачарована архітектонікою та інфраструктурою нового медійного простору, навіть не може збагнути, що перебуває на межі культурної “розірваності”, ризикуючи втратити власну національну ідентичність. Між тим, варто дослухатися до слушної думки провідних сучасних дослідників у галузі соціології культури та мистецтва П. Гілена та Т. Ляйстера: “Чимало музеїв та інституцій культурної спадщини мають справу з екзистенційними питаннями на кшталт “Хто я такий/така? Чому я тут?”. Вони надають інформацію про культурний лад, в якому опинилися ми, новоприбулі. Осягнувши історію й культурні звичаї, ми можемо краще зрозуміти соціальний лад, у якому живемо. Це дає нам змогу зорієнтуватися, наскільки наше власне культурне тло відрізняється від нового й наскільки ми самі хочемо від нього відступитися” [2, с. 26-27].

Безперечно, національна культура життєздатна лише тоді, коли її смисли всіляко підтримуються й сповідаються певною групою, спільнотою чи суспільством. При цьому, “особистісний рівень невербальної комунікації”, – за свідченням Т. Осипової, – “передбачає індивідуальний вимір невербальної поведінки та її оцінку соціумом, що регламентує механізми формування комунікативного досвіду...” [9, с. 38]. Її смисли кристалізуються й закріплюються у повсякденному житті, насичуючи смислом людське буття у практиках життєтворчості. У такий спосіб розширюється й поглиблюється розуміння культури свободи.

Саме цими розміркуваннями й спричинене звернення до ретроспективного аналізу філософської комунікації, як “сили змін”, а вимірювання її потужності пропонується здійснити на емпіричному матеріалі світу повсякденного життя Слобожанщини XIX століття. Перш за все зауважимо, що у статті основний акцент робиться на ролі філософської комунікації у духовному пробудженні української нації. Попри всю драматичність національного самовизначення українського народу в межах політичних і соціальних кордонів окреслених царською Росією, культурно-освітній простір Слобідського регіону констатувався у координатах визначених колективною автокомунікацією філософії як способу життя. Популярна філософія, імпульси якої були задані Г. Сковородою, була здатна подолати розрив, що утворився за часів колоніального існування, між історично пережитим досвідом творення етнічної спільноти та інтелектуальним досвідом модерного націотворення, який транслювався професорами-європейцями. Слід зазначити, що незважаючи на всі намагання Царського уряду протистояти європейським впливам, через посилення адміністративного контролю над здійсненням навчально-виховної діяльності в стінах Університету, і у такий спосіб провести культурні кордони Російської імперії, Університет з моменту свого відкриття перетворився на потужний центр підготовки патріотично налаштованої інтелігенції.

Безсумнівно, філософська комунікація не може відбуватися односторонньо. Якщо вона сприяла проникненню філософських смислів, скажімо, у домівку пересічного слобожанина, то повсякденне знання останніх мало вплив й на представників академічної спільноти. Тим самим відбувалося взаємопроникнення різних національно обумовлених культурних кодів. Світ повсякденності генерує стійкі і нестійкі культурні й освітні форми, які створюють пласт

повсякденного знання. Так, П. Штомпка пропонує розглянути повсякденне знання у якості інструментарію розтлумачення досвіду конструювання міжособистісного простору. Він зазначає: “Повсякденне знання має різні шари визначеності та постійно змінюється. Воно є основою для тлумачення кожної ситуації, яка трапляється з людиною. Однак, дивитися на світ повсякденного життя під кутом зору переживань однієї особи – це половина правди. Адже всі людські ситуації мають двосторонній, інтерсуб’єктивний характер” [12, с. 45]. Тому ключем для розуміння освітніх, культурних, соціальних та політичних процесів, що відбуваються у спільноті, є пласти комунікації, здійснюваної на вертикальному і горизонтальному рівнях. За спостереженням Яна Клочовського культура має велику кількість дефініцій, “культура – це мова, жести, вербальні, але також і невербальні засоби порозуміння, результати нашої діяльності – все це має комунікативний аспект” [3, с.27].

Варто зазначити, що специфічність тогочасних комунікативних процесів у просторі повсякденного буття визначається як етнічною, національною та конфесійною строкатістю місцевого населення, так і накладанням освітніх і культурних смислів Просвітництва, активне поширення яких здійснювалося університетською корпорацією. Посилення міжкультурного спілкування в регіоні призвело до значного збільшення шлюбів між місцевими панянками та викладачами-іноземцями, утворення дружніх стосунків між Університетом та місцевими культурними колами, що не в останню чергу сприяло формуванню мультикультурного суспільства модерного зразка. Характерною рисою якого було прискорення соціальних трансформацій, інтенсивність освітніх і культурних інновацій, утворення нових соціокультурних синтезів.

Інколи засоби невербальної комунікації перетворюється на єдино можливий спосіб трансляції смислів. Саме тому, у здійсненні комунікативних актів виключно на рівні невербальної комунікації важливим є набуття комунікативної компетентності та вміння кодувати й декодувати приховані смисли. Зокрема, на Слобожанщині актуалізація смислу національної ідеї відбувалася через невербальну театральну дійство, фольклору, пісні, а також на сторінках періодичних видань (у спеціальному розділі відведеному для місцевих новин, повідомлень та невеличких оповідей про традиції етносу) та у літературних гуртках, які за своєю сутністю були політично спрямованими (гурток І. Срезневського). Представники студентства також з інтересом звертаються до невербального та вербального етнотворчого потенціалу фольклору та української словесності. Невербальна комунікація, транслуючи зафіксований в історичних пластах комунікативний і культурний досвід, конструє простір, в якому визріває колективне розуміння етнічної та національної ідентичності.

Як відомо, гарантом оптимізації та успішного ствердження стратегії національно-патріотичного виховання є свобода, як необхідна умова для самоствердження національної спільноти. Тож, розуміння ключових аспектів активізації культурно-національного руху на Слобожанщині XIX століття дозволяє розглянути різноманітні форми репрезентації соціокультурного життя в якому провідну роль відіграє саме філософська комунікація.

Зауважимо, що під філософською комунікацією розуміється процес генерування, трансляції, породження й засвоєння філософських смислів у вербальних та невербальних комунікативних актах, в межах яких відбувається трансформація повідомлення в розуміння, та відповідно – здійснюється селекція матеріалу та породження смислів [10]. Варто зазначити, що філософська комунікація можлива у формі живої дискусії, змагання думок, уявного діалогу метою якого є пошук істини безпосередньо відтворюється у просторі культури.

Одним із найважливіших культурних надбань і невичерпним ресурсом досвіду та знання є книжки. Тут доречно згадати, що саме писаний світ, світ книги назавжди змінює реальність людини. Як слушно зауважив сучасний британський історик: “поєднання трьох речей – друкарського верстата, використання місцевих мов і духовне значення Біблії – кинуло виклик домінуванню духівництва і ринку в обміні інформацією, і врешті-решт перетворило Європу на освічене суспільство” [6, с. 145-146]. Також слід зауважити, що поєднання слова й зображення у друкованій продукції (першу професійно проілюстровану книгу Леонарда Фукса *De Historia Stirpsum Comentarі* було надруковано у 1542 р.), започаткувало еру візуальної культури. Той факт, що поєднання вербальної і невербальної комунікації значно спрощує розуміння змісту, завдяки візуалізації образів, набув очевидності задовго до формування культури зображення.

У створенні Книжкового світу, як особливого знакового простору, що визначив фактичність і контрфактичність повсякденної реальності Слобожанщини, провідну роль мав Університет. Примітно, що ці зміни були міцно пов’язані з філософією, яка у Харківському університеті початку XIX відіграла провідну роль, задаючи вектори комунікативних процесів в регіоні. У поширенні філософських ідей відіграло не тільки наявність філософських джерел (у фондах наукової бібліотеки Харківського університету з тих часів й до тепер зберігаються праці Канта, Фіхте, Шеллінга, Герреса та ін.), але й популяризація філософських ідей професорами-європейцями, незважаючи на всю складність спілкування. Так як професори-європейці не володіли місцевою мовою, а студенти й місцеві жителі будь-яку іншу не знали, то у здійсненні міжкультурної комунікації часто

використовували засоби невербальної комунікації. Наприклад, Й. Шад доповнював викладання філософії грою на скрипці, започаткувавши специфічну систему кодування, а професор К. Роммель використовував принцип невербальної поведінки через порівняння жестів традиційно характерних для української і німецької культури. Згодом, вивчив українську мову, але інтерес до невербальної етнографії не втратив, особливо його цікавила невербальна поведінка місцевих жителів.

Безперечно, для більшості населення регіону візуальна комунікація була набагато важливішою, принаймні в силу невміння читати й писати, але палке бажання стати членом книжкової спільноти, робило свою справу – відкривалася перші мобільні “школи” грамотності, публічна бібліотека, було започатковано читання публічних лекцій університетськими професорами, ширилася кількість друкованих наукових видань та перекладів. Адже, як точно підмічено: “Читаючи книжки, відвідуючи виставки, або переглядаючи фільми, ми добре розуміємо, що стикаємося з уявним світом. Проте саме перенесення до нього дає змогу поглянути на справжній світ чи повсякденну реальність із цілковито нової перспективи” [2, с. 92].

Не випадково, періодичні видання на Слобожанщині набувають особливого статусу. На сторінках “Харківського Демокриту”, “Українського журналу”, “Українського вісника”, “Записок Харківського університету”, “Віри і Розуму” час від часу виникали дискусії з приводу сенсу культури, прав людини, відбувалося обговорення загальнонаціональних маркерів культури, зі зміщенням акценту на проблемі етнонаціональної специфіки людського буття. Завдяки поширенню періодики відбулося розширення своєрідного дифузного клубу грамотних, що сприяло зближенню наукової університетської спільноти з місцевим населенням, яке, в свою чергу проявляло не аби який інтерес до друкованого слова.

Наступною формою соціокультурного синтезу, яка живить безперервне функціонування філософської комунікації є Харківський театр. Загально відомо, що театр у життєтворчості людини має провідне значення у сенсі моделі для свідомого наслідування. Театральне дійство, перформанс, гра, перш за все є формами емоційно-естетичної комунікації, яка використовує весь можливий арсенал вербальних й невербальних засобів для репрезентації та імітації будь-яких смислів. Серед основних засобів невербальної комунікації, завдяки яким можна транслювати певні смисли – колір, простір. Для театральних постановок Харківського театру характерним було використання національного колориту, який відтворювався завдяки облаштуванню інтер'єру дійства етнічно визначеними предметами побуту та домінуванням національних мотивів в одязі.

Підсумовуючи можна сказати, що філософська комунікація насичує гуманістичними смислами всі сфери духовного виробництва, демонструючи тенденції як ущільнення в межах академічної спільноти так і поширення на всі сфери духовного виробництва, змінюючи соціальну темпоральність регіону, який за темпами суспільних трансформацій значно випереджав інші регіони царської Росії [5, с. 7]. Акцент робиться на тому, як змінюється життя пересічної людини та, які зміни відбуваються у практиках життєтворчості з відкриттям Університету.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, вагому роль у формуванні на Слобожанщині суспільства модерного зразка, культурні кордони якого розширювалися завдяки міжкультурній комунікації та проникненню філософських смислів ідеї свободи, відіграла філософська комунікація. Зокрема, у часи екзистенційних викликів і загроз існуванню національної держави, філософська комунікація генерує трансісторичні смисли національно-патріотичного виховання. Локальний досвід збереження національної ідентичності та боротьби за свободу, в умовах жорсткого контролю з боку царського уряду, набутий на Слобожанщині XIX ст. проявився в ідентах сучасного українця.

Отже, академічна спільнота, розбудовуючи мережу міжособистісних відносин з місцевою спільнотою, активно впливала на формування на Слобожанщині XIX століття громадянського простору модерного зразка, де формування повсякденного знання, а у більш ширшому розумінні, культурного лоску регіону, здійснювала філософія, через ретрансляцію смислів гідності людини, національної ідентичності, гуманізму та свободи.

Філософська комунікація здатна здійснювати селекцію смислів засобами вербальної і невербальної комунікації, тож її інструментарій і методологічний потенціал можна активно використовувати у дослідженнях сучасних модифікацій культурно-освітнього інфопростору та інтерпретації наявних й уявних смислів минулого, що проявляються в теперішньому та визначають вектори соціального і культурно-національного буття в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко, В 2023, *У пошуках свободи. Історіософія української культури від найдавніших часів до наших днів*, Київ: Видавництво Людмила, 736 с.
2. Гілен, П & Ляйстер, Т 2023, *Культура в підмурках громадянського суспільства*: зб. статей, пер. з англ. Я. Стріха, Харків: *ist publishesng*, 123 с.
3. Ключовський, ЯА 2013, *Філософія діалогу*, пер. з пол. К. Рассудіної, Київ: *Дух і літера*, 224 с.

4. Крюгер, В 2019, *Коли я чую слово "культура"*, Київ: Laurus, 128 с.
5. Култаева, М & Радіонова, Н 2023, *Просвітницька мобільність і романтичне прискорення: Г. Сковорода та М. Гоголь (філософсько-освітні та культурно-антропологічні розвідки)*. Монографія, за наук. ред. Н. Радіонової, Київ: Видавництво Людмила, 226 с.
6. Мортімер, І 2021, *Століття змін. Яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас*, пер з англ. Я. Машико, Харків: Видавництво Ранок: Фабула, 448 с.
7. *Нариси новітньої історії України, 1991 – 2021*; зб. ст. 2021, ред. М. Мінаков, Г. Касьянов та М. Роджанські, Київ: Laurus, 344 с.
8. Нора, П 2014, *Теперішнє, нація, пам'ять*, пер. із фр. А. Репи, Київ: ТОВ Видавництво КЛІО, 272 с.
9. Осіпова, Т 2019, *Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербалики*: монографія, наук. ред. проф. Т.А. Космеда. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 388 с.
10. Радіонова, НВ 2008, *Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у ХІХ столітті*, Суми: VAT СОД, *Козацький вал*, 320 с.
11. Фуллан, М 2000, *Сили змін*, пер. з англ. Г. Шиян та Р. Шиян, Львів, 270 с.
12. Штомпка, П 2022. *Соціальний капітал. Теорія міжособистісного простору*, пер. з пол. М. Яковина, Київ: *Дух і літера*, 400 с.

References:

1. Andrushchenko, V 2023, *U poshukakh svobody. Istoriosofiya ukrayins'koyi kul'tury vid naydavnishykh chasiv do nashykh dnev (In search of freedom. Historiosophy of Ukrainian culture from ancient times to the present day)*, Kyiv: Vydavnytstvo Lyudmyla, 736 s.
2. Hilen, P & Lyaster, T 2023, *Kul'tura v pidmurkakh hromadyans'koho suspil'stva (Culture in the foundations of civil society)*: zb. statey, per. z anh. YA. Strikha, Kharkiv: ist publishesng, 123 s.
3. Klochovskyy, YA 2014, *Filosofiya dialohu (Philosophy of dialogue)*, per. z pol. K. Rassudinoyi, Kyiv: Dukh i litera, 224 s.
4. Kryuher, V 2019, *Koly ya chuyu slovo "kul'tura" (When I hear the word "culture")*, Kyiv: Laurus, 128 s.
5. Kul'taeva, M & Radionova, N 2023, *Prosvitnyts'ka mobil'nist' i romantychne pryskorennya: H. Skovoroda ta M. Hohol' (filosofs'ko-osvitni ta kul'turno-anthropologichni rozvidky) (Educational mobility and romantic acceleration: G. Skovoroda and M. Gogol (philosophical-educational and cultural-anthropological explorations))*. Monohrafiya, za nauk. red. N. Radionovoyi, Kyiv: Vydavnytstvo Lyudmyla, 226 s.
6. Mortimer, I 2021, *Stolittya zmin. Yake stolittya bachylo naybil'she zmin i chomu tse vazhlyvo dlya nas (A century of changes. Which century saw the most changes and why it is important for us)*, per z anh. YA. Mashyko, Kharkiv: Vydavnytstvo: Fabula, 448 s.
7. *Narysy novit'oyi istoriyi Ukrayiny, 1991 – 2021 (Essays on the modern history of Ukraine, 1991 – 2021)*; zb. st. 2021, red. M. Minakov, H. Kas'yanov ta M. Rodzhanski, Kyiv: Laurus, 344 s.
8. Nora, P 2014, *Teperishnye, natsiya, pam'yat' (Present, nation, memory)*, per. iz fr. A. Repy, Kyiv: TOV Vydavnytstvo KLIO, 272 s.
9. Osipova, T 2019, *Neverbal'na komunikatsiya ta svoyeridnist' yiyi omlennya v ukrayins'komu dyskursi: fenomen verbalizatsiyi neverbalyky (Non-verbal communication and the uniqueness of its expression in Ukrainian discourse: the phenomenon of verbalization of non-verbal)*: monohrafiya, nauk. red. prof. T.A. Kosmeda, Kharkiv: Vydavnytstvo Ivanchenka I.S., 388 s.
10. Radionova, NV 2008, *Reprezentatsiyi filosofiyi v osvith'omu prostori Slobozhanshchyny u ХІХ stolitti (Representations of philosophy in the educational space of Slobozhanshchyna in the 19th century)*, Sumy: VAT SOD, *Kozats'ky val*, 320 s.
11. Fullan, M 2000, *Sily zmin (Forces of change)*, per. z anh. H. Shyyan ta R. Shyyan, L'viv, 270 s.
12. Shtompka, P 2022, *Sotsial'nyy kapital. Teoriya mizhosobystisnoho prostoru (Social capital. Theory of interpersonal space)*, per. z pol. M. Yakovyna, Kyiv: *Dukh i litera*, 400 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.50(7-9)-2

УДК 101;171; 316.4; 614.2

ЗДОРОВ'Я ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ПАЦІЄНТА

HEALTH AS A REALIZATION OF PATIENT SOCIAL SUBJECTIVITY

С. В. Пустовіт

Актуальність теми дослідження. Медична реформа, що реалізується в Україні, та досвід боротьби з пандемією COVID-19 актуалізували перегляд обсягу прав та свобод пацієнта у сфері надання медичних послуг, нагальність формування нової суб'єктності пацієнта, розробку сучасних концепцій здоров'я в умовах глобалізованого та

Urgency of the research. The medical reform that is being implemented in Ukraine and the experience of the fight against the COVID-19 pandemic have actualised the review of patient's rights and obligations scope in the field of medical provision, the urgency of a new patient subjectivity forming, and the development of modern health